

Көркем мәтіннің мазмұны мен түрі

Көркем мәтін – бұл жазушының немесе ақынның белгілі бір идеяны, ойды, сезімді немесе эстетикалық мақсатты жеткізу үшін әдеби құралдар арқылы жасалған мәтін. Ол тілдің көркемдік мүмкіндіктерін толық пайдалана отырып, оқырманға эстетикалық ләззат сыйлауға, эмоционалдық және интеллектуалдық әсер етуге бағытталған.

Көркем мәтін – өнердің ерекше бір түрі, тілдік құралдар арқылы бейнелеп, эстетикалық әсер ететін әдеби шығарманың негізгі құрылымдық элементі. Ол тек тілдік құралдар ғана емес, белгілі бір идеялар мен ойлардың көрінісі болып табылады. Көркем мәтіннің екі негізгі аспектісі – оның мазмұны мен түрі – оқырманға шығарманың толық мәнін ашып көрсетеді. Мазмұн мен түрдің өзара байланысы, олардың шығармадағы рөлі мен маңызы әдеби шығарманы тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Көркем мәтіннің негізгі ерекшеліктері

-Көркемдік құралдар: Метафоралар, теңеулер, эпитеттер, гипербола, символдар сияқты әдеби әдістерді қолдану арқылы мәтін көркемдік мәнге ие болады.

-Образдылық: Көркем мәтінде бейнелер, кейіпкерлер және көркемдік образдар ерекше рөл атқарады. Олар арқылы автордың ойы көрінеді.

-Эмоциялық әсер: Көркем мәтіннің мақсаты – оқырманды ойландыру, оның сезіміне әсер ету.

Көркем мәтін әдебиеттің барлық жанрларында кездеседі: поэзия, проза, драма, новелла, роман, әңгіме және т.б.

Көркем мәтіннің мазмұны

Көркем мәтіннің мазмұны шығарманың негізгі идеясын, мағынасын және тақырыбын айқындайды. Мазмұнды түсіну арқылы оқырман автордың не айтқысы келгенін, қандай ойды жеткізгісі келгенін аңғарады. Мазмұн көркем мәтіннің басты құрылымдық компоненті болып табылады және ол келесі элементтерден тұрады:

1.Тақырып – шығармада қарастырылатын негізгі мәселе немесе идея. Мысалы, махаббат, адам тағдыры, әлеуметтік мәселелер, табиғатпен байланыс сияқты тақырыптар болуы мүмкін.

2. Идея – автордың шығармасында жеткізетін басты ойы немесе мақсаты. Әр шығарманың идеясы оның мазмұнын толықтырып, терең мағына береді.

3.Кейіпкерлер – шығармадағы негізгі оқиғалардың қатысушылары, олардың өмірі, мінез-құлқы мен қарым-қатынасы арқылы автордың идеясы айқындалады.

4.Сюжет – оқиғалардың желісі, оның дамуы мен шешілуі. Сюжет шығарманың динамикасын қалыптастырады және оқырманды қызықтырып отырады.

5.Проблематика – шығармада көтерілген мәселелер мен сұрақтар. Мәселен, моральдық, әлеуметтік, философиялық және саяси мәселелер шығармада көркем түрде көрініс табады.

Көркем мәтіннің түрі – шығарманың сыртқы пішіні, оның құрылымы мен стилі. Түр мазмұнды жеткізудің жолы ретінде көркем мәтінді ерекше етіп көрсетеді. Түрге жататын негізгі элементтер:

1. Жанр – шығарманың әдеби түрі. Әдебиетте негізгі жанрларға проза, поэзия, драма жатады. Әр жанрдың өзіне тән ерекшеліктері бар, мысалы, поэзияда ритм мен ұйқас маңызды болса, прозада баяндау тәсілдері басым.

2. Стыль – автордың жеке жазу мәнері. Әр жазушының өзіне тән стильдік ерекшеліктері болады. Стыль автордың тілдік құралдарды қолдануындағы ерекшелігімен, сөйлемдердің құрылысы және баяндау әдісімен анықталады.

3. Композиция – шығарманың құрылымдық жоспары, яғни оның бөлімдерінің реті мен өзара байланысы. Шығармадағы композиция мазмұнның түрге сәйкес келуін қамтамасыз етеді.

4. Тілдік құралдар – көркем мәтіннің негізгі элементтерінің бірі. Тілдік құралдар арқылы автор өзінің идеяларын жеткізеді. Бұл әдебиетте эпитеттер, метафоралар, гиперболалар сияқты бейнелеу тәсілдерін қолдану арқылы көрініс табады.

Мазмұн мен түрдің өзара байланысы

Мазмұн мен түр өзара тығыз байланысты, себебі мазмұнды түсіндіріп, жеткізу үшін белгілі бір түр қажет, ал түр мазмұнды айқындауға қызмет етеді. Автор өзінің идеясын жеткізу үшін мазмұнды белгілі бір жанрда, стильде және композициялық құрылымда көрсетеді. Мысалы, бір шығармада махаббат тақырыбы эпикалық жанрда баяндалса, басқа бір шығармада ол поэзиялық түрде, лирикалық бағытта жеткізілуі мүмкін. Әр түрлі жанр мен стильдер шығарманың бірдей мазмұнына жаңа көрініс береді.

Мазмұнның түрге әсері

Көркем мәтіннің мазмұны оның түрін айқындайтын басты факторлардың бірі болып табылады. Шығарма мазмұнының күрделілігі мен ерекшелігі, оның қандай жанр мен стильде жазылатынын анықтайды. Мазмұн белгілі бір оқиға желісі мен кейіпкерлердің мінез-құлқына тәуелді бола отырып, түрге әсер етеді. Мысалы: **Эпикалық жанрлар** көбінесе тарихи, философиялық немесе қоғамдық мәселелерді кең көлемде қамтиды. Мұндай жанрларда мазмұн тереңірек ашылып, оқиғалар күрделі баяндалады.

Лирикалық жанрлар жеке сезімдер мен эмоцияларды бейнелеуге бағытталған, сондықтан мазмұн шағын көлемде, бірақ өте терең және әсерлі түрде беріледі. Лирикалық шығармалардың тілдік көркемдігі жоғары, өйткені мазмұн мен идеяны жеткізуде тілдік бейнелеу құралдары маңызды рөл атқарады.

Драмалық жанрлар мазмұнды кейіпкерлердің әрекеті арқылы көрсетеді. Драмада оқиғалар тікелей диалогтар мен монологтар арқылы ашылады, сондықтан бұл жанрда мазмұн кейіпкерлердің әрекетіне, сөйлеу стиліне тікелей тәуелді.

Түрдің мазмұнға әсері

Түр мазмұнды жеткізудің құралы болғандықтан, ол да шығарманың жалпы мағынасына әсер етеді. Түрдің әсері мынадай аспектілерде көрініс табады:

1. **Жанрлық ерекшеліктер.** Әр жанр мазмұнды түрліше жеткізеді. Мысалы, новелла қысқаша оқиғаға негізделсе, роман кең көлемді мазмұнды қамтиды. Әңгіме мен роман арасындағы айырмашылық – олардың мазмұнды әртүрлі көлемде, кеңістікте және уақыт аясында бейнелеуінде.

2. **Сөйлеу стилі.** Автордың таңдап алған стилі мазмұнды тереңдетіп, шығарманың әсерін күшейте алады. Белгілі бір көркем бейнелеу тәсілдерін (эпитет, метафора, гипербола) қолдану мазмұнды эмоционалды және эстетикалық тұрғыдан байытады.

3. **Композиция.** Композицияның түрі мазмұнның құрылымына әсер етеді. Мысалы, шығармадағы оқиғалардың кері ретте баяндалуы немесе флешбектер қолданылуы шығарманың мазмұнын тереңдетеді, оны күрделі етеді.

Көркем мәтіндегі эстетикалық әсер

Көркем мәтіннің мазмұны мен түрі тек идеяны жеткізіп қана қоймай, оқырманға эстетикалық әсер етеді. Эстетикалық әсерге қол жеткізу үшін автор түрлі тілдік құралдарды, композициялық тәсілдерді, стильдік ерекшеліктерді қолданады. Әдебиеттегі эстетика шығарманың жалпы бейнесін толықтырып, оқырманға әсер қалдырады. Әдебиеттанушылар эстетикалық әсердің үш негізгі аспектісін бөліп көрсетеді:

1. **Эмоционалдық әсер** – мазмұн мен түрдің үйлесімділігі оқырманның эмоционалдық реакциясын тудырады. Шығармадағы кейіпкерлердің тағдыры, оқиға желісі, тілдік құралдар арқылы жеткізілген ойлар оқырманды терең толғандырады.

2. **Интеллектуалдық әсер** – мазмұнның күрделілігі мен мағыналылығы оқырманды ойландырады, ол шығарманың астарлы ойларын түсініп, оны талдауға тырысады. Мазмұн мен түрдің үйлесімділігі шығармаға философиялық тереңдік береді.

3. **Эстетикалық ләззат** – көркем мәтіннің тілі, стилі, композициясы оқырманға эстетикалық қанағаттанушылық сыйлайды. Әсемдік пен көркемдікті сезіну оқырманның шығарманы тереңірек түсінуіне ықпал етеді.

Көркем мәтіннің мазмұны мен түрі – әдеби шығарманың екі маңызды аспектісі. Мазмұн автордың негізгі идеясын, оқиғалар мен кейіпкерлердің өмірін айқындайды, ал түр – сол мазмұнды жеткізудің әдісі. Әдебиетте мазмұн мен түр бір-бірімен тығыз байланыста болып, көркем шығарманың көркемдік құндылығын айқындайды. Оқырман үшін мазмұн мен түрді бірдей терең түсіну шығармаға жан-жақты баға беруге мүмкіндік береді. Көркем мәтіннің мазмұны мен түрі – өзара тығыз байланыстағы элементтер. Мазмұн – шығарманың негізгі идеясы мен ойларын қамтитын құрылымдық компонент болса, түр – сол мазмұнды жеткізудің құралы. Автор мазмұнды жеткізу үшін жанр, стиль және композициялық әдістерді қолданады. Мазмұн мен түрдің үйлесімділігі шығарманың көркемдік құндылығын арттырып, оқырманға терең эстетикалық әсер береді. Әдебиеттегі шығармаларды терең түсіну үшін оқырман мазмұн мен түрдің өзара байланысын жан-жақты талдай алуы қажет

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Базарбаев М.Көркем мәтіннің функционалды-прагматикалық негіздері. А.Қазақ университеті.(2014).
2. Жанпейісов Б. Көркем әдебиет теориясы. А. Елорда.(2016).
- 3.Сүйіншәлиева Г. Көркем мәтіннің құрылымы мен мазмұны. А. Рауан.(2015).
- 4.Қабдолов З. Көркем шығарманың рәзтикасы. А. Қазақ университеті.(2012).
- 5.Кенжебаев А.Мәтін лингвистикасы: теория және практика. А.Ғылым.(2013).
- 6.МырзахметоваГ. Көркем мәтін: мазмұн мен түр. А.Фолиант.(2017).
- 7.Смағұлова С. Көркем мәтіннің прагматикалық аспектілері. А.Қазақ университеті.(2018).
- 8.Темірбаева А.Көркем мәтін және оның жанрлық түрлері. Ш.Түркістан.(2019).
- 9.Кәрімова Л. Көркем мәтіннің эстетикасы мен этикасы. А. Атамұра.(2020).
- 10.Смағұлова А.Көркем мәтіннің мәдени контексті.А. Еңбек.(2021).